

ВИТОМИР МИТЕВСКИ
Филозофски факултет
Скопје

УДК 886.6.09 Прличев, Г.:871

УПОТРЕБАТА НА ХОМЕРСКИТЕ ЕПИТЕТИ ВО ДЕЛОТО НА ГРИГОР С. ПРЛИЧЕВ

Апстракт: Во контекстот на современите истражувања на односот меѓу усната и литературната метода на епското создавање, поетот Григор Прличев зазема посебно место со употребата на хомерските епитети во своите две главни поетски дела. Следствено на литературната метода што ја спроведува, тој на епитетите им дава строга функција, но напоредно со тоа среќаваме и метрички услови, т.е. формулаични епитети кои специфично го осветлуваат неговиот однос спрема Хомер.

На прашањето – какви се хомерските епитети „по дух“?, според М. Пери и А. Лорд, истакнатите истражувачи на Хомер во XX век, би можеле да одговориме – формулаични. Тоа значи дека еден типичен епитет од „Илијада“ или „Одисеја“ е пред сè метрички условен, па според тоа најчесто без строго прецизно значење или нарочна семантичка функција.

Некои неадекватно употребени епитети кај Хомер први го свртеле вниманието на истражувачите укажувајќи на нивниот механички избор од страна на поетот. Такви се на пр. θεοειδής (боголики, Од. 1. 70) за Киклоп – ликот кој содржи во себе монструозност, но не и божественост, понатаму λούτις μάτηρ („госпоѓа мајка“¹, Од. 18. 5), неадекватен епитет за мајката на питачот Ир, ἀνήμενος („беспрекорен“, Од. 1. 29) за Ајгист – познатиот прељубник и заговорник на нечесното убиство на Агамемнон и др.

Често се укажува и на нефункционалните, всушност контрадикторно употребени епитети, како οὐρανῶν ἀστερόεντος (свездено небо, дури и преку ден, Ил. VIII. 46) или στυγὰ λῶντα (сјајни, употребено за нечистите алишта, Од. 6. 26).

Внимателниот преглед на „Арматолос“ и „Скендербеј“ од Прличев ни открива исто така неколку нефункционално и неадекватно употребени епитети. Неадекватно избран и не-

¹ Преведените епитети во наводници се дадени според преводите на проф. Михаил Д. Петрушевски на Илијада („Македонска книга“, Скопје, 1982), Марголот („Македонска книга“, Скопје, 1983) и Скендербеј („Македонска книга“, Скопје, 1974).

функционален е епитетот $\mu\epsilon\lambda\iota\chi\rho\acute{o}\nu$ (меден, како мед, А. 136)² за гласот на Неда која плаче над мртвото тело на Кузман. Понатаму, кога за рацете на невестата ќе се рече дека се $\lambda\alpha\lambda\lambda\epsilon\upsilon\mu\omicron\upsilon\varsigma$ (пребели, С.3325), епитетот е прикладен, но не и кога истиот ќе се употреби за рацете на слугинката Чама што ги мие нозете на гостите на Скендербеј (С.2218).

Иако ваквите случаи во двете дела се многу ретки, а на места може да биде дискутабилно дали епитетите се навистина неадекватни, тие нè наведуваат на прашањето – дали е тоа можеби резултат на механичка, односно формулаична употреба? Или едноставно – дали кај Прличев има формулаични епитети, т.е. метрички условени повторувања?

Во „Арматолос“, со безначајни исклучоци како $\sigma\eta\rho\iota\kappa\acute{o}\nu$ $\chi\iota\tau\acute{o}\nu\alpha$ во А. 555 и А. 611 (во преводот на М. Д. Петрушевски првпат тоа е „тенка бела риза“, а втор пат „копринена риза“), нема формулаично повторени епитети. Во „Скендербеј“ состојбата е сосема поинаква. Тука можеме да разликуваме дури и извесна градација на формулаичните повторувања на епитетите.

На прво место, како несомнено формулаично хомерско повторување доаѓаат епитетите за два лика донесени во два идентични стиха:

δ Κώνστας δ βαρύφθογγος κ' δ λάσιος Ἀνέστης.

(С. 1658 и С. 1710)

(„тој Коста дебелогласен и рунтавест Анести“)

Дека таа појава не е случајност, потврдуваат и други примери, а особено трипати употребениот сложен епитет на Балабан

$\acute{\alpha}\lambda\omicron\lambda\upsilon\tau\omicron\varsigma$ $\chi\upsilon\rho\iota\acute{\alpha}\rho\chi\omicron\varsigma$ $\mu\omicron\lambda\epsilon\mu\omicron\upsilon$ $\kappa\alpha\iota$ $\epsilon\iota\rho\eta\eta\eta\varsigma$,

(С.195. С.313, С.438)

(„господар безграничен на војната и мирот“).

Навистина, во два случаи именката со епитетот е дадена во номинатив, а еднаш (С. 313) во акузатив, но со оглед на нивната идентична метричка вредност тоа не може да биде показател против нивната метричка условеност т.е. формулаичност.

Суштествувањето на формули во „Скендербеј“ го потврдуваат и сние епитети кои се повторуваат на повеќе места со иста именка, на иста позиција во стихот и во ист падеж.

² „А“ е кратенка за оригиналниот текст на *Арматолос*, додека „С“ за *Скендербеј*. Бројот што следува укажува на стихот.

Така наидуваме на ἄνασσα Δωρίκη („царица Дорика“), на крајот на стихот и во номинатив (С.1666, С.1686, С.2228, С.2241), потоа ὁ Κοσμάς, ἀμάτατος θεράτων („Кузман, неуморниот слуга“) на крајот и во номинатив во стиховите С.1650 и С.1712, εὐστέφανος Κρούη („венчеста Круја“) на крајот и во генитив во стиховите С.337, С.378, С.1636 и други случаи, за кои би можеле да кажеме дека се формули.

Има примери кои со своето многукратно повторување под идентични метрички услови сосема јасно укажуваат на формулаичната употреба на епитетите кај Прличев. Така ὁ Μπλασιπλάν ὁ μέγας („големиот“, „силниот“ Балабан) го среќаваме најчесто на крајот на стихот и во номинатив (С.742, С.916, С.1382, С.2526, С.2790, С.3489), ὁ μιαιφόνος Μπλασιπλάν (Балабан „крвавиот“, „свирепиот“) е присутен на почетокот и во акузатив (С.2621, С.2904), а Σαχὶν ὁ μέλαγχαιίτης („Шахин црногривестиот“) на крајот и во акузатив (С.2470, С.2547, С.2691). Сите тие ја потврдуваат формулаичната употреба на некои епитети кај Прличев, но притоа мора да укажеме и на извесни отстапувања од правилото што ни се наметнува од наведените примери. Имено, кај наведените три последни случаи, како впрочем и на некои други места, една синтагма именка–епитет и покрај повеќекратна идентична употреба може да се појави неколку пати и во друга позиција во стихот или во друг падеж. Првиот пример (ὁ Μπλασιπλάν ὁ μέγας) покрај наведените, има и една појава на крајот, но во акузатив (С.511). Вториот пример, покрај наведените четири појави има и една на почетокот, но во номинатив (С.3449), а една дури и разбиена синтагма (С.13), додека третиот пример наспроти наведените две појави на крајот и во акузатив има и појави во номинатив (С.1437, С.2948, С.3017).

Сите овие случаи покажуваат дека формулаичната употреба на епитетите кај Прличев не е монолитна. Најделикатно е да се определиме во случаите каде што имаме однос два спрема еден меѓу идентично и видоизменето повторување. На пример, Σινάν κατερόθυμος („Синан јуначкиот“) го среќаваме два пати на почетокот на стихот во акузатив (С.2849 и С.3176) и еднаш на почетокот, но во номинатив (С.3198). ὁ τουρκοφόχος Τσερνοβίη („туркоубиец Црноевич“) го има два пати на почетокот, во номинатив (С.74 и С.3140), а еднаш на почетокот но во акузатив (С.2661). Прашање е сега – дали два пати истоветното метричко повторување е доволно да заклучиме дека станува збор за формула, наспроти осамениот нетипичен случај? Според Пери и Лорд одговорот е потврден. Доволно е сложенката именка–епитет само еднаш да се повтори под истоветни метрички услови и да се утврди формулаичност. Ако додадеме дека нетипичниот случај и покрај друг падеж сепак има еднаква метричка вредност со двата типични,

тогаш и овој тип на повторување во целост мора да го вброиме во редот на формулаичните, а кај Прличев дефинитивно да ја утврдиме употребата на типични хомерски формулаични епитети.

Поинаква е состојбата со метрички разнообразните повторувања на некои синтагми именка–епитет. Една од нив, $\Phi\epsilon\tau\acute{\alpha}\chi$ $\delta\omicron\rho\iota\kappa\acute{\eta}\tau\eta\omega\rho$ (Фетах „завојувач“, „победник“), во стихот С.1990 ја среќаваме на крајот во номинатив, во С.89 на почетокот во генитив, во С.861 разбиена на крајот на стихот во номинатив, а во С.1853 започнува на крајот за да заврши во следниот стих во номинатив. Слободно е и повторувањето на $\acute{\upsilon}\lambda\nu\omicron\varsigma$ $\gamma\lambda\upsilon\kappa\epsilon\rho\delta\acute{\omicron}\varsigma$ („сладок сон“) во стиховите С.768, С.1049, С.2192 и С.2259, час во генитив час во акузатив, на разни места во стихот, без можност за метричко поклопување. Крајност во овој поглед претставува употребата на $\theta\epsilon\acute{\omicron}\upsilon\rho\iota\omicron\varsigma$ $\Sigma\mu\epsilon\nu\delta\epsilon\acute{\omicron}\rho\mu\lambda\epsilon\tau\eta\varsigma$ („бујниот“, „воинствениот“ Скендербеј) насекаде на различни позиции во стихот, во различни падежи, секоја повторна појава независна од претходната. Кон овие примери можат да се придружуваат и други: $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ $\pi\tau\epsilon\rho\omega\tau\acute{\omicron}\varsigma$ („збор крилест“) во С.1718, С.2190, С.3737 наспроти С.511 и С.512 или $\acute{\upsilon}\lambda\nu\omicron\varsigma$ $\nu\eta\delta\upsilon\mu\omicron\varsigma$ (длабок сон) С.16, С.1056, С.2245, С.2270. Јасно е дека овде не може да се зборува за формулаични повторувања со самото тоа што немаме меѓусебни метрички поклопувања. Наспроти метрички условените формули на именка–епитет, овде имаме привидна, псевдо–формулаична постапка која поради отсуството на метричка условеност во суштина се разликува од претходната карактеристична за Хомер.

Во поезијата на Прличев значи, наидуваме на два вида употреба повторувани епитети: формулаична и псевдоформулаична. Прашања што овде се поставуваат се – од каде воопшто формули (типични за устен епски поет) кај еден литерарен поет како што е Прличев? Понатаму, ако веќе наоѓаме формули, тогаш од каде потекнуваат нивните сурогати – псевдоформулите? и на крајот – зошто во „Арматолос“ (со еден исклучок што го наведовме понапред $\sigma\eta\rho\iota\kappa\acute{\omicron}\nu\delta\acute{\omicron}\nu$ $\chi\lambda\iota\omega\nu\alpha$, А.555 и А.611) немаме формулаични повторувани епитети?

Одговорот на последново прашање се крие во едно објаснување што го дава професорот Петрушевски: „двојните римувани стихови (аб аб), при што вторите (б б) се од осум слогови, не му даваше на Прличев (во „Арматолос“ – В.М.) поширока можност да го имитира Хомера во сите детали...“³ Во натамошниот текст не се објаснува на кои детали се мисли, но ние овде секако можеме да укажеме на најважниот – формулаичниот епитет!

³ М. Д. Петрушевски: *Прличев и Хомер*. Прилози на МАНУ, Скопје, 1970.

Во едно строго обмислено поетско дело со римуван и прецизно дефиниран стих, нема никакви услови за повторување на формули на овој слободен начин (условно споредуван со импровизација) каков што го наоѓаме кај Хомер. Во „Арматолос“, Прличев постапува исклучиво како литерарен поет, тој прецизно го одмерува секој свој збор, според тоа и секој епитет, па затоа тој тука само го докажува правилото што го утврди Лорд дека во литерарно создадената поезија, начелно, не може да има формули⁴.

Во „Скендербеј“, како што веќе се виде, состојбата е поинаква пред сè според начинот на кој Прличев настојува да го подражава Хомера во употребата на епитетите – автентично т.е. формулаично. Остварувањето на оваа негова замисла во голема мера е поедноставено со оглед на стихот што го употребува – петнаестерец, „познатиот стих на грчката народна поезија, тнр. στίχος πολιτικός („градски“ или поточно „граѓански стих“), еден каталектичен („неполн“) јамбски тетраметар составен од два дела: еден акаталектичен и еден каталектичен јамбски диметар што ги одделува цезура“⁵. Со својата должина и со отсуството на рима, овој стих дава широки можности за автентична примена на хомерските формулаични епитети. Свесната намера да се подражава Хомер е надворешен импулс за појава на формулаични епитети. За појава пак на секоја поединечна формула на определено место постои еден внатрешен импулс, кој се разоткрива преку анализа на механизмот на создавање формули именка–епитет кај Прличев. Од изложените примери на формулаичните епитети се забележува дека повторувањето на еден метрички идентичен епитет често доаѓа набргу по првично појавениот модел.

Спомнатиот пример ἄνασσα Δωρίην, иста позиција и падеж два пати доаѓа непосредно едно по друго: С.1666 и С.1686, и повторно С.2226 и С.2241. Едно по друго доаѓа и ὁ Κοσμάς ἀκμάτος θεράπων, С.1650 и С.1712, а исто така и некои други: τοῦ ἄνακτος Σκενδέριπης („господар Скендербеј“) во двата случаи во генитив и на почетокот на стихот, С.1530 и С.1535, потоа λόγους πτερωτοῦς („крилести зборој“), два пати во ист падеж, на иста почетна позиција и во иста конструкција, С.511 и С.512. Дури и единственото формулаично повторување епитет–именка во „Арматолос“ στήριχόν χιτῶνα, доаѓа релативно скоро едно по друго – А.511 и А.611.

Сите овие примери покажуваат дека еднаш успешно изграден и метрички вклопен модел иницира негово инеднтич-

⁴ A. Lord: *The Singer of Tales*, The Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1960., стр. 124–38.

⁵ М. Д. Петрушевски: Увод во преводот на *Скендербеј од Г. С. Прличев* „Македонска книга“, 1974 стр. XV.

но повторување во некоја скорешна наредна ситуација кога метриката тоа го бара, а смислата го дозволува. Во прилог на ова зборува и бројноста на некои формулаични епитети врзани за некои ликови. На пример, $\text{Μηλααμλάν μααιφόνος}$ се појавува идентично шест пати и на тој начин се утврдува како формула која лесно се вклопува во определена ситуација.

Многу други случаи ја потврдуваат оваа појава, но дека тука сепак не може да утврдиме апсолутно правило, нè опоменуваат и некои исклучоци: $\delta \text{κατερόθυμος Σίαν}$ се појавува во акузатив и на почетокот во релативно раздалечените С.2849 и С.3176 (а еднаш по последново споменување го среќаваме во С.3198 на почетокот, но во номинатив). Отстапување во однос на правилото за зачестено повторување е и многу често повторуваното $\delta \text{θούριος Σθενδέρμλεης}$, обично метрички различно од случај до случај. Ваквите, не многу ретки отстапувања нè принудуваат да зборуваме за тенденција (а не правило) кај Прличев формулите да се создаваат „едно по-друго-поставени“ (сукцесивно) и врз основа на успешно испробаните модели именка–епитет.

Вака воспоставениот механизам на создавање формули во својата основа се разоткрива како суштествено хомерски. Современите хомерски студии покажаа дека формулаичните епитети во „Илијада“ и „Одисеја“ се резултат на непосредна употреба на готови, од традицијата веќе испробани и успешни модели кои во секој погоден случај лесно се вклопуваат во стихот. Прличев во начело, истото го прави со своите идентично повторени метрички епитети, со таа разлика што и првично воспоставените модели ги создал и испробал самиот, додека кај Хомер најчесто се наследени како готови од традицијата. Но, во краен случај, таа разлика се минимизира во светлото на некои понови истражувања според кои не е исклучено и Хомер, како и секој творечки устен поет, да создавал нови модели што подоцна самиот повторно готови ќе ги употребува.

Овде има голема важност фактот што Прличев формулаичните епитети ги создава според методата на усната епика, а тоа значи не како однапред обликувани и запишани шаблони кои подоцна по потреба се внесуваат во текстот, туку спонтано, диктирано од непосредната потреба на создавањето.

Сепак овој факт не би смеел да нè одведе на погрешен пат и во претерување. Неговото вистинско значење ќе го согледаме ако го сообразиме со бројноста на формулаичните епитети во поезијата на Прличев, бидејќи покрај ограниченоста на нивното присуство исклучиво на „Скендербеј“ мора да додадеме дека дури и во ова дело нив пропорционално ги

има многу помалку одошто псевдо – формулаичните епитети.

Кога би се зафатиле со детално разграничување на формулаичните епитети од псевдо-формулаичните, во многу случаи, пред сè заради бројните отстапувања од правилото, почетно формулаичните ќе се претворат во псевдо-формулаични. Бројните отстапувања од строгото правило на метрички идентични повторувања кај некои формулаично употребени епитети при еден сеопфатен преглед наеднаш се претвараат во мнозинство. Тоа мнозинство на псевдо-формулаични епитети ги потиснува формулаичните сосема на заден план.

Не е потребно да се анализираат многуте вакви псевдо-формулаични, односно метрички неусловено повторувани епитети, за да се согледа една произволност при нивната употреба. Таквите епитети (како што видовме на примерот $\theta\acute{o}\upsilon\rho\iota\omicron\varsigma$ – за Скендербеј) се повторуваат слободно од било какви метрички правила, па оттаму и не е возможно да се открие некаква законитост или механизам во нивната употреба. Во суштина, тоа е еден изменет однос спрема Хомеровиот традиционален, формулаичен епитет.

Наспроти изложеното буквално и прецизно подржавање преку употреба на истоветна метода на создавање и примена на епитетите, Прличев сега постапува како еминентно литерарен поет. Веќе усвоеното и развиено чувство за употреба на бројни традиционални епитети (мошне корисни при усното епско создавање), по инерција го сугерира нивното постојано повторување и таму каде што не постои метричка условеност. Она што кај Хомер е насušна потреба, кај Прличев се претвора во слободно подражавање. Односот меѓу двата поети се вклопува во веќе изградениот модел на подражавање на усната епика од страна на литературните епски творци кое во основа се сведува на употреба на метричките епитети во смисла на епизирање, архаизирање и стилизирање. Еден епитет може да се најде неколку пати повторен кај литературниот епски поет, но не затоа што за тоа имало внатрешна метричка нужност, туку како стилизирање според усниот модел. Се разбира, тоа е функционално изменет однос спрема формулаичните епитети, кој со оглед на бројната застапеност преовладува кај Прличев.

Прличев со своите псевдоформули не подражава суштествено хомерски, како со формулаичните епитети, туку стилизира.

SUMMARY

V. *Mitevski*: TREATMENT OF HOMERIC EPITHETS IN THE POEMS OF GRIGOR PRLIČEV

In the two poems of the Macedonian poet from the 19th century Grigor Prličev – „Armatolos“ and „Scanderbey“ (originally written in Greek), there are many epithets, which concerning their content, indicate an Homeric origin.

Analysis in this paper shows that parallels between the ancient and modern poet are not limited to the content of the epithets only, but also to their treatment. Namely, the author makes a distinction between formulaic and a non-formulaic usage of Homeric epithets in the poetry of Prličev. It could be a contribution to the established investigation of an oral written epic poetry relation in general.